

№6/2026

ANDIJON DAVLAT PEDAGOGIKA INSTITUTI

ADPI
Ilmiy xabarnomasi

MA'NAViy-MA'RIFIY FAOLIYAT ASOSIDA ALOHIDA EHTIYOJLI TALABALAR IJTIMOiy FAOLLIGINI RIVOJLANTIRISHNING INNOVATSION PEDAGOGIK MEKANIZMLARI

Norbo'tayeva Sarvinoz Ismatillayevna

Farg'ona davlat texnika universiteti

Annotatsiya.

Mazkur maqolada oliy ta'lim muassasalarida ma'naviy-ma'rifiy faoliyat asosida alohida ehtiyojli talabalar ijtimoiy faolligini rivojlantirishning innovatsion pedagogik mexanizmlari tadqiq etilgan. Tadqiqotda tizimli yondashuv, pedagogik modellashtirish, qiyosiy tahlil va konseptual sintez metodlaridan foydalanildi. Natijada motivatsion-qadriyat, inklyuziv kommunikativ, faol ishtirok, raqamli pedagogik qo'llab-quvvatlash, individual pedagogik yordam hamda monitoring-refleksiya komponentlarini o'z ichiga olgan integratsiyalashgan pedagogik model ishlab chiqildi. Model ma'naviy-ma'rifiy faoliyatni inklyuziv ta'lim tamoyillari bilan uyg'unlashtirish orqali alohida ehtiyojli talabalarning kommunikativ kompetensiyasi, ijtimoiy moslashuvi, fuqarolik mas'uliyati va jamiyat hayotidagi faol ishtirokini rivojlantirishga xizmat qiladi. Tadqiqot natijalari oliy ta'lim muassasalarida inklyuziv muhitni takomillashtirish, ma'naviy-ma'rifiy ishlarni zamonaviy pedagogik texnologiyalar bilan integratsiyalash hamda ijtimoiy faollikni rivojlantirishga qaratilgan metodik tavsiyalar ishlab chiqishda muhim ilmiy-amaliy ahamiyatga ega.

Kalit so'zlar:

alohida ehtiyojli talabalar, inklyuziv ta'lim, ma'naviy-ma'rifiy faoliyat, ijtimoiy faollik, pedagogik mexanizm, integratsiyalashgan model, mentorlik, peer support, raqamli pedagogika.

Аннотация.

В статье исследуются инновационные педагогические механизмы развития социальной активности студентов с особыми образовательными потребностями на основе духовно-просветительской деятельности в системе высшего образования. В исследовании использованы методы системного анализа, педагогического моделирования, сравнительного анализа и концептуального синтеза. В результате разработана интегрированная педагогическая модель, включающая мотивационно-ценностный, инклюзивно-коммуникативный, деятельностный, цифровой, индивидуально-педагогический и мониторингово-рефлексивный компоненты. Предложенная модель способствует развитию коммуникативной компетентности, социальной адаптации, гражданской ответственности и активного участия студентов с особыми образовательными потребностями в общественной жизни посредством интеграции духовно-просветительской деятельности с принципами инклюзивного образования. Полученные результаты могут быть использованы при совершенствовании воспитательной деятельности, внедрении инклюзивных технологий и разработке методических рекомендаций для высших учебных заведений.

Ключевые слова:

студенты с особыми образовательными потребностями, инклюзивное образование, духовно-просветительская деятельность, социальная активность, педагогический механизм, интегрированная модель, наставничество, peer support, цифровая педагогика.

Abstract.

This paper investigates innovative pedagogical mechanisms for enhancing the social activity of students with special educational needs through spiritual and educational activities in higher education institutions. The study employs a systematic approach, pedagogical modeling, comparative analysis, and conceptual synthesis. As a result, an integrated pedagogical model was developed, comprising motivational-value, inclusive-communicative, active participation, digital pedagogical support, individualized pedagogical assistance, and monitoring-reflection components. The proposed model promotes the development of communicative competence, social adaptation, civic responsibility, and active participation of students with special educational needs by integrating spiritual and educational activities with the principles of inclusive education. The findings provide a theoretical and practical foundation for improving inclusive educational environments, modernizing spiritual and educational activities, and developing methodological recommendations for higher education institutions.

Keywords:

students with special educational needs, inclusive education, spiritual and educational activities, social activity, pedagogical mechanism, integrated pedagogical model, mentoring, peer support, digital pedagogy.

Kirish. So'nggi yillarda oliy ta'lim tizimida inklyuziv ta'limni rivojlantirish, alohida ehtiyojli talabalarning ta'lim olish huquqlarini to'liq ta'minlash hamda ularning ijtimoiy

faolligini oshirish xalqaro va milliy ta'lim siyosatining ustuvor yo'nalishlaridan biriga aylandi. Zamonaviy inklyuziv ta'lim konsepsiyasida alohida ehtiyojli talabalar faqat ta'lim xizmatlaridan foydalanuvchi subyekt sifatida emas, balki oliy ta'lim muassasasining ijtimoiy, madaniy va ma'naviy hayotida faol ishtirok etuvchi shaxs sifatida qaralmoqda. Shu nuqtai nazardan, ularning ijtimoiy faolligini rivojlantirish oliy ta'lim sifati va inklyuziv muhit samaradorligini belgilovchi muhim mezonlardan biri hisoblanadi.

Bugungi kunda dunyoning rivojlangan davlatlarida inklyuziv ta'limning asosiy maqsadi ta'lim olish imkoniyatlarini kengaytirish bilangina cheklanmay, balki barcha talabalarning jamiyat hayotida teng ishtirokini ta'minlash, fuqarolik mas'uliyatini shakllantirish hamda ijtimoiy integratsiyani kuchaytirishga qaratilgan. Shu sababli ma'naviy-ma'rifiy faoliyat inklyuziv ta'limning ajralmas tarkibiy qismi sifatida e'tirof etilib, talabalarni jamoaviy faoliyatga jalb qilish, milliy va umuminsoniy qadriyatlarni singdirish, kommunikativ madaniyatni rivojlantirish hamda ijtimoiy mas'uliyatni shakllantirishning samarali vositasi sifatida baholanmoqda.

O'zbekiston Respublikasida ham inklyuziv ta'limni rivojlantirish, nogironligi bo'lgan shaxslarning oliy ta'lim olish imkoniyatlarini kengaytirish va ularni jamiyat hayotiga faol integratsiyalash borasida izchil islohotlar amalga oshirilmoqda. Oliy ta'lim muassasalarida ma'naviy-ma'rifiy ishlarni takomillashtirish, talabalarni vatanparvarlik, bag'rikenglik, insonparvarlik va fuqarolik mas'uliyati ruhida tarbiyalashga qaratilgan yangi pedagogik yondashuvlar joriy etilmoqda. Biroq amaliyot shuni ko'rsatadiki, mavjud ma'naviy-ma'rifiy tadbirlarning aksariyati umumiy auditoriyaga yo'naltirilgan bo'lib, alohida ehtiyojli talabalarning individual xususiyatlari, psixofiziologik imkoniyatlari hamda kommunikativ ehtiyojlarini to'liq hisobga olmaydi.

Xalqaro ilmiy tadqiqotlar tahlili shuni ko'rsatadiki, alohida ehtiyojli talabalarning ijtimoiy faolligini rivojlantirishda mentorlik (mentoring), tengdoshlar ko'magi (peer support), kooperativ ta'lim (cooperative learning), xizmat asosida o'qitish (service learning), volontyorlik faoliyati va raqamli inklyuziv platformalar samarali pedagogik mexanizmlar sifatida e'tirof etiladi. Ushbu mexanizmlar talabalarni faqat tadbirlarga jalb etish bilangina cheklanmay, balki ularda o'zaro hamkorlik, liderlik, tashabbuskorlik, ijtimoiy mas'uliyat va mustaqil qaror qabul qilish kompetensiyalarini ham rivojlantiradi.

Shunga qaramay, oliy ta'lim muassasalarida ma'naviy-ma'rifiy ishlar orqali alohida ehtiyojli talabalar ijtimoiy faolligini rivojlantirishning yaxlit pedagogik mexanizmlari, ularning tarkibiy komponentlari, amalga oshirish bosqichlari hamda samaradorlik mezonlari yetarli darajada ilmiy asoslanmagan. Aksariyat tadqiqotlarda inklyuziv ta'limning huquqiy yoki psixologik jihatlari keng yoritilgan bo'lsa-da, ma'naviy-ma'rifiy faoliyatning pedagogik imkoniyatlari va uni innovatsion texnologiyalar bilan integratsiyalash masalalari cheklangan darajada o'rganilgan. Bu esa mazkur yo'nalishda yangi ilmiy yondashuvlarni ishlab chiqishni taqozo etadi.

Mazkur tezisning maqsadi oliy ta'lim muassasalarida ma'naviy-ma'rifiy faoliyat asosida alohida ehtiyojli talabalar ijtimoiy faolligini rivojlantirishning innovatsion pedagogik

mexanizmlarini nazariy jihatdan asoslash hamda ularni ta'lim amaliyotiga joriy etishning ustuvor yo'nalishlarini belgilashdan iborat.

Tadqiqotning asosiy vazifalari quyidagilardan iborat:

alohida ehtiyojli talabalarni ijtimoiy faollashtirishning zamonaviy pedagogik yondashuvlarini tahlil qilish;

➤ ma'naviy-ma'rifiy faoliyatning ijtimoiy faollikni rivojlantirishdagi pedagogik imkoniyatlarini aniqlash;

➤ innovatsion pedagogik mexanizmlarning tarkibiy elementlarini ishlab chiqish;

➤ mentorlik, tengdoshlar hamkorligi, volontyorlik va raqamli ta'lim texnologiyalarini yagona pedagogik tizim sifatida integratsiyalash imkoniyatlarini asoslash;

➤ oliy ta'lim muassasalari uchun amaliy tavsiyalar ishlab chiqish.

Tadqiqotning ilmiy yangiligi shundan iboratki, unda ma'naviy-ma'rifiy faoliyat alohida ehtiyojli talabalarni ijtimoiy faollashtirishning ko'p komponentli pedagogik tizimi sifatida talqin qilinadi. Mazkur tizimning asosini inklyuziv mentorlik, "tengdosh-tengdoshga" hamkorlik modeli, raqamli ma'naviy-ma'rifiy platformalar, volontyorlik faoliyati, ijtimoiy loyihalar hamda individual pedagogik qo'llab-quvvatlash mexanizmlarining o'zaro integratsiyasi tashkil etadi. Ushbu yondashuv talabaning ijtimoiy moslashuvi, kommunikativ kompetensiyasi, fuqarolik mas'uliyati va shaxsiy faolligini kompleks rivojlantirishga xizmat qiluvchi konseptual modelni shakllantirish imkonini beradi.

Tadqiqot metodologiyasi

Mazkur tadqiqotda alohida ehtiyojli talabalarining ijtimoiy faolligini rivojlantirishga qaratilgan ma'naviy-ma'rifiy faoliyatning pedagogik mexanizmlarini nazariy jihatdan asoslash hamda ularning o'zaro integratsiyasini aniqlash maqsadida kompleks metodologik yondashuv qo'llanildi. Tadqiqot metodologiyasi zamonaviy inklyuziv pedagogika, kompetensiyaviy yondashuv, shaxsga yo'naltirilgan ta'lim va ijtimoiy konstruktivizm tamoyillariga tayandi.

Tadqiqotning metodologik asosini inklyuziv ta'lim sohasidagi xalqaro konsepsiyalar, ma'naviy-ma'rifiy faoliyatning pedagogik imkoniyatlari, ijtimoiy faollik nazariyalari hamda oliy ta'lim muassasalarida tarbiyaviy ishlarni tashkil etishga oid ilmiy qarashlar tashkil etdi. Tahlil jarayonida inklyuziv ta'limning asosiy tamoyillari – teng imkoniyatlar yaratish, faol ishtirokni qo'llab-quvvatlash, ta'limning moslashuvchanligi, ijtimoiy integratsiya va individual yondashuv mezonlari asos qilib olindi.

Tadqiqot davomida quyidagi ilmiy metodlardan foydalanildi:

Ilmiy adabiyotlarni tizimli tahlil qilish. Inklyuziv ta'lim, ma'naviy-ma'rifiy faoliyat, ijtimoiy faollik, mentorlik, kooperativ ta'lim va pedagogik qo'llab-quvvatlash bo'yicha oxirgi yillarda chop etilgan ilmiy maqolalar, monografiyalar, xalqaro tashkilotlar hisobotlari hamda normativ-huquqiy hujjatlar tahlil qilindi. Mazkur tahlil orqali mavjud ilmiy yondashuvlar, ularning afzalliklari va amaliyotda qo'llanilish xususiyatlari aniqlandi.

Qiyosiy tahlil. O'zbekiston oliy ta'lim tizimida amalga oshirilayotgan ma'naviy-ma'rifiy ishlar xorijiy davlatlarning inklyuziv ta'lim amaliyoti bilan qiyosiy o'rganildi. Natijada alohida

ehtiyojli talabalar ijtimoiy faolligini rivojlantirishda qo'llanilayotgan samarali pedagogik mexanizmlar umumlashtirildi va milliy ta'lim tizimiga moslashtirish imkoniyatlari baholandi.

Pedagogik modellash. Tadqiqotning asosiy metodlaridan biri sifatida pedagogik modellash usulidan foydalanildi. Mazkur metod yordamida ma'naviy-ma'rifiy faoliyat orqali alohida ehtiyojli talabalarni ijtimoiy faollashtirishning konseptual modeli ishlab chiqildi. Model o'zaro bog'liq to'rtta tarkibiy komponentdan iborat deb qaraldi: maqsadli komponent, mazmuniy komponent, tashkiliy-faoliyat komponenti va natijaviy komponent.

Konseptual sintez. Turli ilmiy manbalarda ilgari surilgan pedagogik g'oyalar umumlashtirilib, yagona nazariy tizimga keltirildi. Ushbu metod orqali ma'naviy-ma'rifiy faoliyatning mazmuni mentorlik, tengdoshlar hamkorligi (peer support), volontyorlik, xizmat asosida o'qitish (service learning), loyiha faoliyati va raqamli ta'lim texnologiyalari bilan integratsiyalashgan holda ko'rib chiqildi.

Komponentli tahlil. Ma'naviy-ma'rifiy faoliyatning ijtimoiy faollikka ta'siri quyidagi asosiy mezonlar orqali tavsiflandi: kommunikativ kompetensiya, jamoada ishlash ko'nikmalari, fuqarolik mas'uliyati, tashabbuskorlik, ijtimoiy moslashuv va liderlik salohiyati. Har bir komponentning o'zaro bog'liqligi nazariy jihatdan asoslanib, ularning talaba shaxsining kompleks rivojlanishidagi o'rni izohlandi.

Tadqiqotda tizimli yondashuv asosida ma'naviy-ma'rifiy faoliyat alohida ehtiyojli talabalarni ijtimoiy faollashtirishning uzviy pedagogik tizimi sifatida talqin qilindi. Ushbu tizimning samaradorligi faqat ma'naviy-ma'rifiy tadbirlar soni bilan emas, balki talabalarning ijtimoiy hayotdagi ishtiroki, tashabbuskorligi, o'zaro hamkorligi va jamiyatdagi faollik darajasiga ko'rsatadigan ta'siri bilan baholanishi asoslandi.

Mazkur metodologik yondashuv natijasida alohida ehtiyojli talabalar ijtimoiy faolligini rivojlantirishga xizmat qiluvchi innovatsion pedagogik mexanizmlarning konseptual modeli ishlab chiqish uchun nazariy asos yaratildi. Ishlab chiqilgan yondashuv oliy ta'lim muassasalarida ma'naviy-ma'rifiy faoliyatni rejalashtirish, tashkil etish va baholash jarayonlarini ilmiy asosda takomillashtirish imkonini beradi.

Tadqiqot natijalari

O'tkazilgan nazariy tahlillar va zamonaviy inklyuziv ta'lim konsepsiyalarini umumlashtirish natijasida ma'naviy-ma'rifiy faoliyat asosida alohida ehtiyojli talabalar ijtimoiy faolligini rivojlantirishning **integratsiyalashgan pedagogik mexanizmi** ishlab chiqildi. Mazkur mexanizm oliy ta'lim muassasasining tarbiyaviy faoliyati, inklyuziv ta'lim tamoyillari va talabalarning individual rivojlanish ehtiyojlarini yagona pedagogik tizimda uyg'unlashtirishga xizmat qiladi.

Taklif etilayotgan mexanizm oltita o'zaro bog'liq komponentdan iborat bo'lib, har bir komponent alohida vazifani bajaradi, biroq ularning izchil integratsiyasi umumiy pedagogik samaradorlikni ta'minlaydi.

1. Motivatsion-qadriyat komponenti

Mazkur komponent alohida ehtiyojli talabalarda ma'naviy qadriyatlar, fuqarolik mas'uliyati, vatanparvarlik, bag'rikenglik va o'zaro hurmat kabi ijtimoiy ahamiyatga ega

sifatlarni shakllantirishga yo'naltirilgan. Ushbu bosqichda talabalarning ma'naviy-ma'rifiy tadbirlarda ishtirok etishga bo'lgan ichki motivatsiyasini rivojlantirish ustuvor vazifa hisoblanadi.

2. Inklyuziv kommunikativ komponent

Mazkur komponentning asosiy maqsadi talabalar o'rtasida ochiq muloqot, o'zaro hamkorlik va ijtimoiy qo'llab-quvvatlash muhitini yaratishdan iborat. Bunda "tengdosh-tengdoshga" (Peer Support) modeli, kichik guruhlarda ishlash, mentorlik va jamoaviy muhokamalar muhim pedagogik vosita sifatida qo'llaniladi.

Natijada alohida ehtiyojli talabalarning kommunikativ kompetensiyasi, ijtimoiy ishonchi va jamoada ishlash ko'nikmalari rivojlanadi.

3. Faol ishtirok komponenti

Mazkur komponent talabalarni universitetning ma'naviy-ma'rifiy, madaniy, ilmiy va jamoatchilik tadbirlariga tizimli ravishda jalb etishni nazarda tutadi.

Faol ishtirok quyidagi yo'nalishlarda amalga oshiriladi:

- ✓ ma'naviy-ma'rifiy uchrashuvlar;
- ✓ volontyorlik loyihalari;
- ✓ ijtimoiy aksiyalar;
- ✓ talaba klublari;
- ✓ ijodiy to'garaklar;
- ✓ sport va madaniy tadbirlar.

Ushbu faoliyat orqali talabalarning tashabbuskorligi va liderlik salohiyati rivojlanadi.

4. Raqamli pedagogik qo'llab-quvvatlash komponenti

Tahlillar shuni ko'rsatadiki, zamonaviy raqamli texnologiyalar alohida ehtiyojli talabalarni ijtimoiy faollashtirishning muhim omiliga aylanmoqda.

Shu sababli model tarkibiga quyidagilar kiritildi:

- ✓ LMS platformalari;
- ✓ mobil ilovalar;
- ✓ virtual mentorlik;
- ✓ onlayn ma'naviy-ma'rifiy seminarlar;
- ✓ sun'iy intellekt asosidagi maslahat tizimlari;
- ✓ moslashtirilgan elektron resurslar.

Mazkur vositalar talabalarning ta'lim va tarbiyaviy jarayonlardagi uzluksiz ishtirokini ta'minlaydi.

5. Individual pedagogik qo'llab-quvvatlash komponenti

Har bir alohida ehtiyojli talabaning ehtiyojlari, imkoniyatlari va rivojlanish sur'ati turlicha bo'lganligi sababli individual yondashuv mexanizmning markaziy elementi sifatida qaraldi.

Mazkur komponent quyidagilarni o'z ichiga oladi:

- ✓ individual rivojlanish xaritasi;
- ✓ psixologik-pedagogik konsultatsiyalar;
- ✓ akademik mentorlik;

- ✓ moslashtirilgan tarbiyaviy topshiriqlar;
- ✓ ota-onalar va tyutorlar bilan hamkorlik.

Bu yondashuv talabani o'z imkoniyatlarini to'liq namoyon etishiga xizmat qiladi.

6. Monitoring va refleksiya komponenti

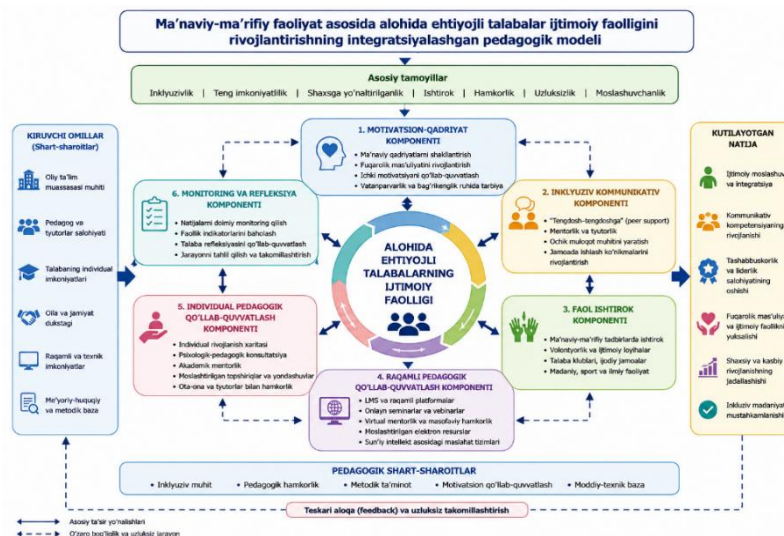
Taklif etilgan mexanizmning yakuniy bosqichi monitoring va refleksiya bilan iborat.

Mazkur bosqichda quyidagi indikatorlar asosida natijalar muntazam baholanadi:

- ✓ ijtimoiy faollik darajasi;
- ✓ kommunikativ kompetensiya;
- ✓ jamoaviy faoliyatdagi ishtirok;
- ✓ tashabbuskorlik;
- ✓ volontyorlik faolligi;
- ✓ ma'naviy qadriyatlarga munosabat;
- ✓ o'zini baholash va refleksiya ko'nikmalari.

Monitoring natijalari asosida pedagogik jarayon doimiy ravishda takomillashtirilib boriladi.

Tahlillar asosida quyidagi ketma-ket pedagogik algoritm ishlab chiqildi:

1-rasm. Ma'naviy-ma'rifiy faoliyat asosida alohida ehtiyojli talabalar ijtimoiy faolligini rivojlantirishning integratsiyalashgan pedagogik modeli

Mazkur algoritm ma'naviy-ma'rifiy faoliyatni uzluksiz pedagogik jarayon sifatida tashkil etish imkonini beradi hamda barcha komponentlarning o'zaro uzviy bog'liqligini ta'minlaydi.

Natijada alohida ehtiyojli talabalarda quyidagi kompetensiyalar shakllanishi kutiladi:

- ✓ ijtimoiy moslashuv;
- ✓ kommunikativ kompetensiya;
- ✓ fuqarolik mas'uliyati;
- ✓ liderlik;
- ✓ tashabbuskorlik;
- ✓ jamoada ishlash ko'nikmalari;
- ✓ ijtimoiy loyihalarda faol ishtirok etish madaniyati;

✓ o‘zini rivojlantirish va refleksiya kompetensiyasi.

Ishlab chiqilgan integratsiyalashgan pedagogik mexanizmning asosiy afzalligi shundaki, u ma‘naviy-ma‘rifiy faoliyatni alohida tadbirlar yig‘indisi sifatida emas, balki alohida ehtiyojli talabalarni ijtimoiy faollashtirishga yo‘naltirilgan yagona pedagogik tizim sifatida talqin qiladi. Mazkur tizimning amaliyotga joriy etilishi oliy ta‘lim muassasalarida inklyuziv muhitni mustahkamlash, talabalarning ijtimoiy integratsiyasini jadallashtirish hamda ularning shaxsiy va kasbiy rivojlanishini qo‘llab-quvvatlash uchun metodik asos bo‘lib xizmat qilishi mumkin.

Muhokama. Mazkur tadqiqotda taklif etilgan integratsiyalashgan pedagogik model alohida ehtiyojli talabalarni ijtimoiy faollashtirishni faqat ma‘naviy-ma‘rifiy tadbirlar doirasida emas, balki uzluksiz va tizimli pedagogik jarayon sifatida talqin etishi bilan ilmiy ahamiyat kasb etadi. Modelning asosiy g‘oyasi ma‘naviy-ma‘rifiy faoliyatni inklyuziv ta‘lim tamoyillari bilan uyg‘unlashtirish hamda talabalarni ta‘lim muassasasining ijtimoiy-madaniy hayotiga faol jalb etishdan iborat.

Xalqaro ilmiy tadqiqotlarda inklyuziv ta‘lim samaradorligi ko‘p jihatdan talabalarning ta‘lim jarayonidagi ishtiroki (participation), tegishlilik hissi (belonging), o‘zaro hamkorligi (collaboration) va ijtimoiy integratsiyasi bilan baholanadi. Shu nuqtai nazardan ishlab chiqilgan model zamonaviy inklyuziv pedagogikaning mazkur tamoyillari bilan uyg‘unlashadi. Modelda motivatsion-qadriyat, kommunikativ, faol ishtirok, raqamli pedagogik qo‘llab-quvvatlash, individual pedagogik yordam hamda monitoring komponentlarining yagona tizimda o‘zaro bog‘lanishi talabaning shaxsiy rivojlanishini kompleks tarzda ta‘minlash imkonini beradi.

Muhokama natijalari shuni ko‘rsatadiki, ma‘naviy-ma‘rifiy faoliyatni an‘anaviy tarbiyaviy tadbirlar yig‘indisi sifatida emas, balki ijtimoiy kompetensiyalarni shakllantirishga xizmat qiluvchi pedagogik texnologiya sifatida tashkil etish zarur. Bunday yondashuv talabalarni tadbirlarning oddiy ishtirokchisidan ularning tashabbuskori, tashkilotchisi va hamkoriga aylantirish imkonini beradi. Natijada ularda mustaqil fikrlash, mas‘uliyatni his qilish, liderlik, jamoada ishlash va muammolarni hamkorlikda hal etish ko‘nikmalari rivojlanadi.

Modelning muhim afzalliklaridan biri uning moslashuvchanligidir. U turli oliy ta‘lim muassasalarining moddiy-texnik imkoniyatlari, tashkiliy sharoitlari va talabalarning individual ehtiyojlarini hisobga olgan holda qo‘llanishi mumkin. Ayniqsa, raqamli pedagogik qo‘llab-quvvatlash komponentining model tarkibiga kiritilishi inklyuziv ta‘limning zamonaviy rivojlanish tendensiyalariga mos keladi. Elektron ta‘lim platformalari, virtual mentorlik, masofaviy ma‘naviy-ma‘rifiy tadbirlar va sun‘iy intellekt elementlaridan foydalanish alohida ehtiyojli talabalar uchun ta‘lim va tarbiyaviy jarayonlarning ochiqligi hamda uzluksizligini ta‘minlashga xizmat qiladi.

Shuningdek, model tarkibiga “tengdosh–tengdoshga” (peer support) hamkorligi va mentorlik institutining kiritilishi alohida ehtiyojli talabalarning ijtimoiy moslashuvini tezlashtirishga xizmat qiluvchi muhim pedagogik mexanizm hisoblanadi. Tengdoshlar tomonidan ko‘rsatiladigan ijtimoiy va psixologik qo‘llab-quvvatlash talabalarda o‘ziga bo‘lgan ishonchni mustahkamlaydi, kommunikativ to‘siqlarni kamaytiradi hamda jamoaga mansublik hissini kuchaytiradi. Shu bilan birga, mentorlik tizimi individual rivojlanish trayektoriyasini belgilash, akademik va ijtimoiy muammolarni bartaraf etish hamda talabaning mustaqil rivojlanishini rag‘batlantirish imkonini yaratadi.

Mazkur modelning yana bir muhim jihati uning natijadorligini muntazam monitoring qilish imkoniyatiga egaligidir. Monitoring va refleksiya komponenti orqali ijtimoiy faollikning rivojlanish dinamikasini kuzatish, mavjud muammolarni o‘z vaqtida aniqlash hamda pedagogik ta‘sir choralari takomillashtirish mumkin. Bu esa modelni statik emas, balki o‘zgaruvchan ta‘lim muhitiga moslasha oladigan dinamik pedagogik tizim sifatida tavsiflaydi.

Taklif etilgan integratsiyalashgan pedagogik modelning amaliy ahamiyati shundaki, u oliy ta'lim muassasalarida ma'naviy-ma'rifiy ishlarni rejalashtirish, tashkil etish va baholash jarayonlari uchun metodik asos vazifasini bajarishi mumkin. Model asosida ishlab chiqiladigan metodik tavsiyalar, trening dasturlari, mentorlik loyihalari va raqamli resurslar alohida ehtiyojli talabalarning ta'lim jarayonidagi faolligini oshirish bilan birga, oliy ta'lim muassasasida inklyuziv madaniyatni shakllantirishga ham xizmat qiladi.

Shunday qilib, ishlab chiqilgan model ma'naviy-ma'rifiy faoliyatni zamonaviy pedagogik texnologiyalar bilan integratsiyalash orqali alohida ehtiyojli talabalarni ijtimoiy faollashtirishning nazariy va amaliy asoslarini boyitadi. Modelning komponentlari o'zaro uzviy bog'langan bo'lib, ularni kompleks qo'llash talabalarning ijtimoiy moslashuvi, fuqarolik mas'uliyati, kommunikativ kompetensiyasi va jamiyat hayotidagi faol ishtirokini izchil rivojlantirish imkonini beradi. Shu jihatdan mazkur yondashuv inklyuziv oliy ta'lim tizimida ma'naviy-ma'rifiy ishlarni tashkil etishning yangi pedagogik modeli sifatida baholanishi mumkin.

Taklif etilgan model mavjud yondashuvlardan quyidagi jihatlari bilan farqlanadi:

Oliy ta'lim muassasalarida alohida ehtiyojli talabalarni ijtimoiy faollashtirishda ma'naviy-ma'rifiy faoliyatning pedagogik imkoniyatlari inklyuziv ta'lim tamoyillari asosida tizimli ravishda qayta talqin qilindi.

Ma'naviy-ma'rifiy faoliyat asosida alohida ehtiyojli talabalar ijtimoiy faolligini rivojlantirishning integratsiyalashgan pedagogik modeli ishlab chiqildi. Model motivatsion-qadriyat, inklyuziv kommunikativ, faol ishtirok, raqamli pedagogik qo'llab-quvvatlash, individual pedagogik yordam hamda monitoring-refleksiya komponentlarining o'zaro bog'liqligi asosida shakllantirildi.

Ma'naviy-ma'rifiy faoliyatni mentorlik, "tengdosh–tengdoshga" (Peer Support) hamkorligi, volontyorlik, ijtimoiy loyihalar va raqamli pedagogik texnologiyalar bilan integratsiyalashning nazariy asoslari ishlab chiqildi.

Alohida ehtiyojli talabalar ijtimoiy faolligini rivojlantirishning pedagogik algoritmi: "Motivatsiya → Inklyuziv muloqot → Faol ishtirok → Raqamli qo'llab-quvvatlash → Individual pedagogik yordam → Monitoring va refleksiya → Barqaror ijtimoiy faollik" konsepsiyasi ilmiy jihatdan asoslandi.

Taklif etilgan model asosida ijtimoiy faollikni baholashning asosiy indikatorlari (kommunikativ kompetensiya, jamoaviy faoliyat, fuqarolik mas'uliyati, tashabbuskorlik, liderlik, volontyorlik faolligi va refleksiya ko'nikmalari) tizimlashtirildi.

Ma'naviy-ma'rifiy faoliyatni alohida tadbirlar majmui sifatida emas, balki alohida ehtiyojli talabalarni ijtimoiy faollashtirishga xizmat qiluvchi uzluksiz pedagogik tizim sifatida tashkil etishning konseptual yondashuvi taklif etildi.

Xulosa va tavsiyalar. Mazkur tadqiqot natijasida oliy ta'lim muassasalarida ma'naviy-ma'rifiy faoliyat asosida alohida ehtiyojli talabalar ijtimoiy faolligini rivojlantirishning integratsiyalashgan pedagogik modeli nazariy jihatdan asoslandi. Model inklyuziv pedagogika, kompetensiyaviy yondashuv, shaxsga yo'naltirilgan ta'lim va ijtimoiy integratsiya tamoyillarining o'zaro uyg'unligi asosida ishlab chiqildi hamda ma'naviy-ma'rifiy faoliyatning zamonaviy pedagogik imkoniyatlarini yangi nuqtai nazardan yoritishga xizmat qildi.

Tadqiqot davomida ma'naviy-ma'rifiy faoliyat alohida ehtiyojli talabalarning ijtimoiy faolligini rivojlantirishda faqat tarbiyaviy vosita emas, balki ularning kommunikativ kompetensiyasini, fuqarolik mas'uliyatini, jamoada ishlash ko'nikmalarini va liderlik salohiyatini shakllantiruvchi kompleks pedagogik tizim ekanligi asoslandi. Shu jihatdan ma'naviy-ma'rifiy ishlarni oliy ta'limning asosiy pedagogik jarayonlari bilan integratsiyalash inklyuziv ta'lim samaradorligini oshirishning muhim omillaridan biri sifatida e'tirof etildi.

Ishlab chiqilgan modelning tarkibiga motivatsion-qadriyat, inklyuziv kommunikativ, faol ishtirok, raqamli pedagogik qo'llab-quvvatlash, individual pedagogik yordam hamda monitoring va refleksiya komponentlarining kiritilishi alohida ehtiyojli talabalarni ijtimoiy faollashtirish jarayonini izchil va uzluksiz tashkil etish imkonini beradi. Ushbu komponentlarning o'zaro integratsiyasi natijasida talabaning shaxsiy rivojlanishi, ijtimoiy moslashuvi va oliy ta'lim muassasasi hayotidagi faol ishtiroki ta'minlanadi.

Ma'naviy-ma'rifiy faoliyatning mazmunini zamonaviy inklyuziv pedagogika tamoyillari bilan uyg'unlashtiruvchi integratsiyalashgan pedagogik modelning ishlab chiqilganligidadir. Taklif etilgan model ma'naviy-ma'rifiy ishlarni rejalashtirish, tashkil etish va baholashning yagona metodik tizimini yaratishga xizmat qiladi hamda oliy ta'lim muassasalarida inklyuziv madaniyatni rivojlantirishning nazariy asoslarini boyitadi.

Mazkur modelning amaliy ahamiyati shundan iboratki, undan oliy ta'lim muassasalarining ma'naviyat va ma'rifat bo'limlari, tyutorlik faoliyati, talabalar bilan ishlash tizimi, psixologik xizmatlar hamda professor-o'qituvchilar malakasini oshirish dasturlarini takomillashtirishda foydalanish mumkin. Shuningdek, model asosida mentorlik dasturlari, "tengdosh–tengdoshga" hamkorlik loyihalari, volontyorlik tashabbuslari va raqamli ma'naviy-ma'rifiy platformalarni yaratish bo'yicha metodik tavsiyalar ishlab chiqish imkoniyati mavjud.

Kelgusidagi ilmiy izlanishlarda taklif etilgan modelni turli oliy ta'lim muassasalarida tajriba-sinovdan o'tkazish, uning samaradorligini empirik ko'rsatkichlar asosida baholash hamda sun'iy intellekt, adaptiv ta'lim platformalari va raqamli analitika vositalarini model tarkibiga integratsiyalash istiqbolli yo'nalishlardan biri hisoblanadi. Shuningdek, modelning turli toifadagi alohida ehtiyojli talabalar uchun moslashtirilgan variantlarini ishlab chiqish ham inklyuziv pedagogika rivojiga muhim ilmiy hissa qo'shadi.

Umuman olganda, ishlab chiqilgan integratsiyalashgan pedagogik model ma'naviy-ma'rifiy faoliyatni innovatsion pedagogik texnologiyalar bilan uyg'unlashtirish orqali alohida ehtiyojli talabalarining ijtimoiy faolligini rivojlantirishning ilmiy asoslangan konsepsiyasini taklif etadi. Ushbu yondashuv oliy ta'lim muassasalarida inklyuziv muhitni mustahkamlash, talabalarining jamiyat hayotidagi faol ishtirokini kengaytirish hamda ularning shaxsiy va kasbiy rivojlanishini qo'llab-quvvatlashga xizmat qilishi bilan ahamiyatlidir.

Amaliy tavsiyalar. Tadqiqot natijalari asosida oliy ta'lim muassasalarida ma'naviy-ma'rifiy faoliyatni takomillashtirish va alohida ehtiyojli talabalar ijtimoiy faolligini rivojlantirish bo'yicha quyidagi tavsiyalar ishlab chiqildi:

Oliy ta'lim muassasalarida ma'naviy-ma'rifiy ishlar rejasini ishlab chiqishda inklyuziv pedagogika tamoyillari majburiy metodik mezon sifatida qo'llanilishi lozim.

Har bir alohida ehtiyojli talabaga akademik mentor va ijtimoiy mentor biriktirish hamda "tengdosh–tengdoshga" (Peer Support) tizimini joriy etish tavsiya etiladi.

Talabalarni volontyorlik, ijtimoiy loyihalar, madaniy-ma'rifiy tadbirlar, talaba klublari va jamoatchilik tashabbuslariga faol jalb etish uchun maxsus inklyuziv dasturlar ishlab chiqilishi zarur.

Ma'naviy-ma'rifiy faoliyatni tashkil etishda sun'iy intellekt, LMS platformalari, mobil ilovalar, virtual mentorlik va boshqa raqamli ta'lim vositalaridan keng foydalanish maqsadga muvofiq.

Professor-o'qituvchilar, tyutorlar va ma'naviyat bo'limi xodimlari uchun inklyuziv pedagogika, inklyuziv kommunikatsiya va ma'naviy-ma'rifiy ishlarni tashkil etish bo'yicha muntazam malaka oshirish kurslarini tashkil etish tavsiya etiladi.

Alohida ehtiyojli talabalar ijtimoiy faolligini muntazam baholab borish uchun kommunikativ kompetensiya, tashabbuskorlik, jamoaviy faoliyat, volontyorlik ishtiroki va fuqarolik mas'uliyati kabi mezonlarga asoslangan monitoring tizimini joriy etish zarur.

Oliy ta'lim muassasalari, davlat tashkilotlari, nodavlat notijorat tashkilotlari va ish beruvchilar o'rtasida ijtimoiy sheriklikni rivojlantirish orqali alohida ehtiyojli talabalarning jamiyat hayotidagi ishtirokini kengaytirish maqsadga muvofiq.

Taklif etilgan integratsiyalashgan pedagogik modelni turli oliy ta'lim muassasalarida tajriba-sinovdan o'tkazish va uning samaradorligini empirik ko'rsatkichlar asosida baholash tavsiya etiladi.

Model asosida metodik qo'llanmalar, elektron o'quv resurslari va professor-o'qituvchilar uchun amaliy tavsiyalar ishlab chiqilishi inklyuziv ta'lim sifatini oshirishga xizmat qiladi.

Tadqiqot natijalaridan oliy ta'lim muassasalarining ma'naviy-ma'rifiy faoliyatini rejalashtirish, tyutorlik tizimini takomillashtirish hamda inklyuziv ta'lim bo'yicha me'yoriy-uslubiy hujjatlarni ishlab chiqishda foydalanish tavsiya etiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. UNESCO. (2023). Global Education Monitoring Report 2023: Technology in Education. Paris: UNESCO.
2. OECD. (2023). Education at a Glance 2023: OECD Indicators. Paris: OECD Publishing.
3. O'zbekiston Respublikasining "Ta'lim to'g'risida"gi Qonuni. O'RQ-637-son, 23-sentabr 2020-yil.
4. O'zbekiston Respublikasining "Nogironligi bo'lgan shaxslarning huquqlari to'g'risida"gi Qonuni. O'RQ-641-son, 15-oktabr 2020-yil.
5. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti. 2022–2026-yillarga mo'ljallangan Yangi O'zbekistonning taraqqiyot strategiyasi to'g'risida. PF-60-son Farmon, 28-yanvar 2022-yil.
6. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti. Alohida ta'lim ehtiyojlari bo'lgan bolalarga ta'lim-tarbiya berish tizimini yanada takomillashtirish chora-tadbirlari to'g'risida. PQ-4860-son Qaror, 13-oktabr 2020-yil.
7. Ainscow, M. (2020). Promoting Inclusion and Equity in Education: Lessons from International Experiences. Cambridge University Press.
8. Booth, T., & Ainscow, M. (2022). The Index for Inclusion: Developing Learning and Participation in Schools (4th ed.). Centre for Studies on Inclusive Education.
9. Mitchell, D. (2020). What Really Works in Special and Inclusive Education (3rd ed.). Routledge.
10. Florian, L., & Beaton, M. (2021). Inclusive pedagogy in higher education: Future directions. International Journal of Inclusive Education, 25(8), 870–885.
11. World Health Organization. (2022). Global Report on Health Equity for Persons with Disabilities. Geneva: WHO.
12. UNICEF. (2021). Seen, Counted, Included: Using Data to Shed Light on the Well-being of Children with Disabilities. New York: UNICEF.
13. García, P., & Torres, M. (2022). Mentoring programs as a tool for social inclusion in higher education. Journal of Inclusive Education, 18(4), 312–327.
14. Sulaiman, N., Abdullah, M., & Rahman, H. (2024). Peer support strategies in inclusive higher education: A systematic review. Education Sciences, 14(3), 215–231.
15. Zhang, Y., Li, X., & Chen, H. (2025). Digital technologies for inclusive higher education: Challenges and opportunities. Education and Information Technologies, 30(1), 455–478.
16. Khasanova, G., & Rakhimov, A. (2023). Inclusive education and social adaptation of students with disabilities in higher education. International Journal of Education and Practice, 11(2), 145–156.
17. Egamberdiyeva, N. (2020). Tarbiya nazariyasi. Toshkent: Fan.
18. Mavlonova, R., va boshqalar. (2021). Pedagogika. Toshkent: O'qituvchi.
19. Xoliqov, P. (2022). Inklyuziv pedagogika. Toshkent: Innovatsion rivojlanish nashriyoti.
20. Yuldashev, U., & Karimov, B. (2024). Oliy ta'lim muassasalarida inklyuziv ta'limni rivojlantirishning pedagogik asoslari. Pedagogik mahorat, 3, 42–49.

Нишанов Хусан Мойдинжанович

ИЗУЧЕНИЕ МИЦЕЛЛООБРАЗУЮЩИХ СИСТЕМ МЕТОДОМ АКУСТИЧЕСКОЙ СПЕКТРОСКОПИИ..... 156 158

Norbo'tayeva Sarvinoz Ismatillayevna

MA'NAVIY-MA'RIFIY FAOLIYAT ASOSIDA ALOHIDA EHTIYOJLI TALABALAR IJTIMOYIY FAOLLIGINI RIVOJLANTIRISHNING INNOVATION PEDAGOGIK MEKANIZMLARI 159 168

Atajonov Muxiddin Odiljonovich

TiO₂ FOTOELEKTR QATLAMI VA Bi₂Te₃/Sb₂Te₃ TERMoeLEKTR MODULLARINI INTEGRATSIYALASH ASOSIDA GIBRID QUYOSH ENERGIYASI O'ZGARTIRGICHINING TOK, KUCHLANISH VA QUUVAT XARAKTERISTIKALARINI TADQIQ ETISH..... 169 180

Hasanov Sharobidin

FILOLOG-TALABALARDA ANALITIK TAFAKKURNI RIVOJLANTIRISHNING INNOVATION PEDAGOGIK TEXNOLOGIYALARI 181 186

Raxmatullayeva Gulnoza Mavlanjonovna

TALABA-YOSHLARDA IJTIMOYIY-MA'NAVIY ODOBNI SHAKLLANTIRISHNING ZAMONAVIY MEZONLARI VA KO'RSATKICHLARI 187 190

Amanov Akmal Aripjonovich

MADANIYATLARARO MULOQOT KOMPETENSIYASI: MAZMUNI, TARKIBIY TUZILISHI VA ASOSIY KOMPONENTLARI 191 194

Xolmirzayeva Dilaferuz Fattayevna

TALABALARNING EPISTEMOLOGIK FAOLLIGINI RIVOJLANTIRISHNING METODOLOGIK YONDASHUVLARI VA XORIJIY TAJRIBALAR 195 204

